

FREUD ÉS LACAN FERENCZIRŐL*

Alain Merlet

Freud tanítványai közül kétségkívül Ferenczi iránt a legnagyobb ma az érdeklődés, s az ő munkássága kavarja fel leginkább a szenvedélyeket. Egyesek legyűgözőnek találják könnyedségét, a gyakorló orvos találékonyságát. Mások viszont éppen az elméleti szigor hiányát vetik szemére aktív technikájával kapcsolatban. Végezetül, a helyzetet csak tovább bonyolítja, ha figyelembe vesszük azokat az indulattételei szálakat is, amelyek Freudhoz fűzték, akinek belső barátja s egyszersmind analitikusa volt.

Mіндеzen okoknál fogva hasznosnak tűnik, ha felidézzük Freud és Lacan egyes vele kapcsolatos megjegyzéseit, s lelkesedés vagy fanyalgás nélkül próbáljuk értékelni munkásságát. A továbbiakban elsősorban Lacan *Écrits* című kötetére és Freud három szövegére támaszkodunk.

Lacan ítélete

Lacan szemében Ferenczi eljárásainak legfontosabb jellemzője az autenticitás. E jelző kétszer fordul elő az *Écrits*-ben. „A kezelési típus változatai” (Variantes de la cure-type) című írásában Lacan, Bálint kapcsán, „Ferenczi autenticitás-iskolájáról” beszél. Tizenegy évvel később, „Végős soron az alany kérdéses” (Du sujet enfin en question) című cikkében¹ Lacan még mindig fenntartja e minősítést, hiszen „a terapeuta felelősségének legautentikusabb kutatója”-ról beszél. Az *Écrits* két szövegében, amelyeket három év választ el egymástól, „A kezelési típus változatai”-ban és a „A kezelés irányítása és erejének alapelvei”-ben (La direction de la cure et les principes de son pouvoir) Lacan továbbra is dicséri Ferenczit, amiért a pszichoanalitikus aktusára helyezte a hangsúlyt, s arra a visszahúzóódásra, amit ez az analitikustól követel. E tekintetben a két szöveg egy-egy szakasza párhuzamba állítható egymással: „Az énről az analízisben és ennek végéről az analitikusnál” az első szövegben, s a „Hogyan cselekedjünk létünkkel” a másodikban. Az analitikusnak félre kell tennie saját énjét, s ez megköveteli, hogy az analitikus maga is átessen analízisen – Ferenczi éppen ezt az elvet emelte „második alapelvvé”.

Ha tehát elismerjük – Freuddal együtt, mint Lacan emlékeztet rá –, hogy az analitikus „általában nem éri el saját személyiségében a normalitásnak azt a fokát, amelyhez saját pácienseit hozzá szeretné segíteni”, akkor meg kell állapítanunk, hogy e visszahúzóódás megfelelő értelmezéséről van szó, azaz egy olyan értelmezésről, amely ezt abból a

* A tanulmány eredeti címe: Ferenczi jugé par Freud et par Lacan. Megjelent: *Ornicar? revue du Champ freudien*, no. 35, octobre-décembre 1985, 91-96. o. A jegyzetek nem a szerzőtől származnak.

¹ Az említett Lacan-tanulmányok adatait lásd Bibliográfiánkban.

„zűrzavarból” eredezteti, amely „magában az analízis aktusában gyökerezik”. Lacan azt dicséri Ferencziben, hogy „az első nemzedéken belül ő volt az a szerző, aki a legkitartóbban kutatta, mi várható el az analitikus személyétől, méghozzá a kezelés érdekében”. Nagyra tartja Ferenczit, amiért „ragyogó cikkében”, „A pszichoanalitikus technika rugalmasságá”-ban² feltárta azt a fajta szubjektivitást, amelyet az analitikusnak létre kell hoznia önmagában, azaz „a személyes egyenlet redukcióját”. „A kezelés irányítása” IV. részében, amely a „Hogyan cselekedjünk létünkkel” címet viseli, Lacan újra megdicséri Ferenczit, amiért ő volt az, „akit a leginkább izgatott az analízis aktusának problémája”. Az analitikus létének és tettének dialektikája, amely gyakran összemosisdik az ellenáttétellel, mivel az áttételt és az ismétlést összekeverik, különösen Ferenczi egyik első korszakából származó írásában fogalmazódik meg világosan, amelynek címe „Indulatáttétel és magábavetés”³, s amelyben az áttételt éppen olyan jelenségként írja le, „mint az alany ökonómiaja által való bekebelezése mindannak, amit a pszichoanalitikus jelenít meg a duóban egy megtestesülő probléma *hic et nunc*-jaként”.

Mi tehát ez a megtestesülő probléma? Újra kell olvasnunk Ferenczi cikkét annak érdekében, hogy világosan lássuk, mire gondol Lacan. Ferenczi a cikkben az analitikus szerepét az áttételben a „katalízishez” hasonlítja. „... az áttétel csak speciális esete a neurotikusok általános eltolási hajlandóságának” (54. o.). Az analitikus tehát csak az áttétel támasztéka, amelyet egy jelentéktelen mozzanat indít el, ahogyan a viccet is „a parányi részlettel való érzékeltetés” váltja ki, vagy ahogyan, Ferenczi szavaival, „ugyanilyen minimális részletekkel céloz az álom is tárgyakra, személyekre és eseményekre úgy, hogy joggal mondhatjuk, hogy a »a pars pro toto« névvel jelölt költői tropus használata az öntudatlanban egész közönséges” (59. o.). Ferenczi elképzelése egyedülálló módon megelőlegezi Lacan definícióját, amely szerint az áttétel a tudattalan megjelenése egy aktusban.

E gazdag szövegben Ferenczi egészen odáig megy, hogy a neurotikus beteg áttételi képességét a „felmaradó ingerületi kvantumnak” tulajdonítja (62. o.), amely e metonimikus eljárásból ered. Noha Lacan élcelődik Ferenczi felett, amiért az megvallja a betegnek azt „az elhagyatottságot, amelyet neki kell elszenvednie” – Ferenczi úgy gondolta, ez hasznos lehet az analízis végén –, tény, hogy elismeri Ferenczi azon érdemét, hogy saját tetteit a létezés szívébe tudta helyezni, az analitikust a vágy okaként jelenítve meg az áttételben, ahogy ezt olyan pontosan megfogalmazta a katalizátor metaforájában: az analitikusnak nincs más létezése, mint a lét hiánya.

Az igazat megvallva, Lacan szemrehányásának iróniája sokkal jogosultabb volna a szöveg előző szakaszában, amely a „Hogy állunk az áttétellel?” címet viseli. Lacan szerint Ferenczi nem hanyagolta el az áttétel másik tengelyét, az objektumhoz kapcsolódó tengelyt sem, de ahelyett, hogy tekintetbe vette volna állandóságát és heterogenitását, belefullasztotta azt az interszubjektív viszonyba, abba az „interszubjektív introjekcióba”, amely egy duális viszony zárukéjába visz. Egy efféle áttétel-felfogás, mondja Lacan, az „egyesítő út” koncepciójához vezet, amelyben az analitikus képzeletbeli ostyaként kínálja fel magát a „misztikus konzummáció” számára.

Nyolc évvel később, 1966-ban, a „Végső soron az alany kérdéses” című írásában Lacan még szilárdabb alapokra helyezi Ferenczi-kritikáját. Megadván az alany definícióját, abból az „elhárítási térből” (espace de défense) kiindulva, „ahol az konstituálódik”, elutasítja Ferenczinél „a szubjektum teljességének ábrándját, amely az állítólagos összeolvadás révén jönne létre”; ez nem más, mint a szimbolikus kasztráció tagadása, s ez áll annak az „elméleti extravaganciának” a gyökerénél, amely többek között a „amfimixis biológiai delíriumához” vezet.⁴ Ferenczi e kifejezése azt a kísérletet jelzi, amellyel a szexuális aktust egy általános regressziós folyamatba

² Ld. Ferenczi Sándor, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Bp., Magvető, 1982. 339-359. o.

³ Uo. 50-75. o. – A zárójelbe tett oldalszámok e kiadásra vonatkoznak.

⁴ Amfimixis=két részletöstön összekeveredése. Vö. Ferenczi Sándor, *Katasztróják a nemi működés fejlődésében*. Bp., Pantheon, 1927.

akarta beleilleszteni, amely visszavezet a természet-anyához (ez nem egyéb, mint az anyaméh metaforája).

Röviden, Lacan komolyan veszi Ferenczit. Elismeri kérdéseinek autenticitását, de nem feltétlenül ért egyet a válaszokkal. Ferenczi kezelés-felfogását érdemes szembeállítani Lacan egyik aforizmájával: „Nincs más ellenállás, mint az analitikusé.” Ferenczi egyfelől felismerte az én imaginárius mivoltának megfelelő részt (part imaginaire moi), amelytől az analitikusnak meg kell szabadulnia, másfelől azonban nem tudta feltárni azt a tényleges, valóságos részt, amelyet meg kell testesítenie – azt az ellenállást, amelyet az analitikusnak látszólagos tárgyként képviselnie kell, hogy a kezelés ne forogjon körbe s ne merüljön el végképp valamiféle végső, túlláradó ömlengésben.

Freud véleménye

Freud Lacanhoz hasonlóan ítélte meg Ferenczi elméleti hozadékát – e tény talán nem is meglepő. Freud kritikáját itt három különböző korszakból származó szöveg, méghozzá az „Emlékezés, ismétlés, átdolgozás”, „A pszichoanalitikus terápia útjai”, s végül „A befejezett és vég nélküli analízis” című munkák segítségével szeretnénk kibontani.

Az 1914-ben keletkezett „Emlékezés, ismétlés, átdolgozás” című írásában⁵ Freud megállapítja, hogy a katarzis, amelyet Ferenczi újra és újra fel akar támasztani a patogén trauma autentikus tényezőinek felszínre hozása végett, kudarcot vallott. Freud arra a nehézségre helyezi a hangsúlyt, amely annak következtében jelentkezik az analízisben, hogy a páciens emlékezés helyett kényszeresen cselekszik. Az ismétlés kényszerét az áttétel – mely maga is cselekvés – kezelésének kell legyőznie. A feldolgozás nem más, mint az az erőfeszítés, amelyet minden betegnek ki kell fejtenie, hogy az ellenállás ellenére is elmondja azt, amit mondani akar, az alapszabálynak megfelelően, minden szuggesztiótól mentesen. Ehhez időre van szükség, s ezt tiszteletben kell tartani. Röviden, az áttétel cselekvés, tett, amely nem keverhető össze az aktivitás növekedésével.

Négy évvel később, 1918-ban, a budapesti V. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson, Ferenczi jelenlétében tartott előadásában⁶ Freud a látszat ellenére, s annak ellenére, hogy kész átvenni az „aktivitás” terminust, még mindig ugyanezen a véleményen van. A pszichoanalitikus munkájának jellemzése során Freud a pszichoanalitikai aktust – a kifejezés kémiai értelmében – a pszichoszintézisre való spontán hajlammal állítja szembe. Ebből következőleg új utat kell választani, méghozzá „a pszichoanalitikus aktivitását”, amelyről Ferenczi beszél. Freud egyetért az aktív technika első megfogalmazásával, azzal ugyanis, hogy fenn kell tartani a tartózkodás és a frusztráció szabályát. Az „aktivitás” Freud által elismert másik formája az a forma, amely az adott neurózis típusának figyelembevételével jár. Freud végkövetkeztetése az, hogy bármi legyen is az analitikus technika jövője, csakis „a minden állásfoglalástól független szigorú pszichoanalízisből” eredhet. E szöveget nehezen tekinthetnénk az aktivitás fokozására buzdító felszólításnak, inkább az analitikus technika etikai dimenziójára hívja fel a figyelmet.

A „befejezett és a vég nélküli analízis” című, 1937-ben, Ferenczi halála után négy évvel írott tanulmányában⁷ Freud pontról pontra végigveszi Ferenczi 1927-es előadását az analízis befejezéséről.⁸ Tiszteletét fejezi ki az elhunyt, „az analízis mestere” előtt (93. o.). Köszönetet mond Ferenczinek, amiért felhívta a figyelmet az analitikus saját ellenállására, amely

⁵ Emlékezés, ismétlés, átdolgozás. In: Buda Béla (szerk.), *Pszichoterápia*. Bp., Gondolat, 1981. 49-56. o. Gábor Ida fordítása.

⁶ Sigmund Freud, Wege der psychoanalytischen Therapie. *Gesammelte Werke*. Bd. 12. 183-194. o.

⁷ A befejezett és a vég nélküli analízis. In: *Pszichoterápia* Id. kiad. 84-98. o. E magyar fordítás nem tartalmazza a Freud-tanulmány teljes szövegét. – A zárójelbe tett oldalszámok a magyar szövegben megtalálható részekre vonatkoznak.

⁸ Sándor Ferenczi, Das Problem der Beendigung der Analysen. In: Sándor Ferenczi, *Schriften zur Psychoanalyse*. Frankfurt/M., Fischer, 1972. Bd. II. 227-236. o.

megbéklyózza a kezelést. A tanulmány VII. részében azt is megjegyzi, hogy „úgy tűnik, sok analitikus megtanulja használni azokat a védekezési mechanizmusokat, amelyek révén távol tarthatják saját személyüktől az analízis következményeit és követelményeit”. Végül méltatja Ferenczi érdemét, amiért előadásában nem került el figyelmét a két kulcsfontosságú téma, a nő péniszvágya és a férfi passzív magatartása elleni tiltakozás (97. o.).

Freud azonban sokkal kevésbé ambiciózus, mint Ferenczi, aki az 1927-es előadásban kijelenti, hogy minden sikeres analízisnek le kell győznie e két komplexust, amely – Freud szerint – eltörölhetetlen akadályt jelent. Freud általánosságban sem osztja Ferenczi terápiás optimizmusát, amelynek fényében az analitikus tevékenysége révén minden megoldhatónak tűnik. A szöveg elején Ferenczire utal – de ezúttal nem nevezi őt néven – a negatív áttétel, ezen előre nem látható képződmény kapcsán, amelynek esetében semmiféle megelőzés sem lehetséges. Ferenczitől eltérően Freud azt kívánja kimutatni, mi az, ami teljességgel megbénítja az analitikus cselekvését, s elítél mindenfajta idealizmust az analitikus részéről. Ahol például Ferenczi kijelenti, hogy „az analízist el lehet vinni egy természetes befejezésig”, ott Freud problémát lát: „Van-e természetes befejezése egy analízisnek? Lehetséges-e egyáltalán, lehetséges-e úgy irányítani egy analízist, hogy az így érjen véget?” Freud véleménye éppen ellentétes, mivel feltételezi, hogy az ösztönös eredendően tehetetlen, s hogy az énben, az ösztönben és a felettes énben jelen van egy strukturális ellenállás és egy alapvető hajlam a konfliktusra, amely a halálösztönrel együtt jár. Freud ebben az értelemben jelentheti ki – Nestroyt idézve –, hogy „minden fejlődés csak félakkora, mint amilyenek első pillantásban látszik”, „mindig vannak parciális maradványok” (93. o.). Még nyíltabban, Freud azt is kijelenti, hogy „az aktív technika nem igazolódott be, a hipnózist és a szuggesztiót nem helyettesítheti semmi”.

Összefoglalásul és magyarázatképpen – noha a sematizálás kockázatával – kijelenthetjük, hogy Lacan bírálata főképp az első Ferenczinek szól, míg Freudé a másodiknak. Mindketten felismerték Ferenczi hozzájárulásának rendkívüli fontosságát s ugyanakkor korlátait is. Az utolsó szó, amelyben ironiát gyaníthatunk, legyen Freudé – akit Bálint idéz a Ferenczi összes műveinek első kiadásához írott előszavában –: „Magyarország, amely földrajzilag oly közel esik Ausztriához, tudományos tekintetben pedig oly távol van tőle, csak egyetlen jelentős munkatársat adott, Ferenczi Sándort, e munkatárs azonban egy egész társasággal felért.”

Babarczy Eszter fordítása